

I



De jonge jaren

1617

I

Het Rapenburg was dichtgevroren, aan de walkant lag de sneeuw drie duimen dik. Alle volwassenen hadden een veilig heenkomen gezocht. Dit werd een krachtmeting op leven en dood.

Rembrandt had een goede schuilplaats achter de kisten aan de kade. Al loerend kneedde hij zijn sneeuwbal zo hard dat het gevoel terugkwam in zijn vingers. Dit werd me er eentje! Wie deze bal tegen zijn kanis kreeg, was nog niet jarig. Tijn was de leider aan de overkant. Die gooide akelig hard en wist bovendien telkens op tijd te bukken. Hij had de stem van een marktkoopman, de schouders van een bootwerker en praatjes voor tien. Stel dat het Rembrandt zou lukken om Tijn te grazen te nemen. Er zou nog lang over worden nagepraat in het Pelikaanskwartier, zo stelde hij zich voor, ook

door degenen die er niet bij waren geweest. Zijn naam zou in één keer een begrip zijn.

De kans lag er, Tijn had enkel oog voor de drie jongens aan Rembrandts rechterkant, die om beurten – laf maar begrijpelijk – van achter de bruine vaten vandaan gooiden. Zijn eigen sneeuwbal was niet te zwaar en niet te licht. Rembrandt ging staan. Tijn was sneeuw aan het rapen, dit werd zijn kans. Hij gooide uit alle macht, maar omdat hij even weggleed, miste zijn worp kracht en richting. De bal plofte aan de overkant tegen de donkere kademuur. Er bleef een witte vlek troosteloos achter.

Hij had zo graag iemand geraakt. Hij haatte het om nog altijd een van de kleinsten te zijn.

Vlug terug in dekking. In elk geval kwam hij nog ongeschonden uit de strijd.

Ze mochten als Pelikanen van geluk spreken dat ze Aris en zijn vrienden uit de Meutensteeg in hun midden hadden. Die waren al dertien of veertien. Die wisten wat gooien was.

Aan de overkant werd verse sneeuw geraapt. De lage zon tekende het profiel van de huizenrij achter hem op de panden aan de stadskant.

‘Wedden dat ik Tijn kan raken,’ hoorde hij Aris roepen. Aris deed niet aan zich verschuilen, hij hield gewoon scherp in de gaten wat er zijn kant op kwam. Hij droeg niet eens een cape; een groene visserstrui en een slappe viltmuts volstonden. In zijn kniekousen zaten gaten.

Terwijl hij met een verbeterde uitdrukking op zijn gezicht zijn bal samenperste, kwamen er wolkjes uit zijn neusgaten. Toen ontspan-

de hij weer, de bal was klaar. Hij deed enkele passen naar voren. Met zijn opvallend korte benen zette hij zich schrap in de sneeuw. Rembrandt keek met ingehouden adem toe. Het leek hem nauwelijks moeite te kosten. Als een witte kogel schoot de bal door de lucht, over het ijs op de gracht. Hij miste Tijn rakelings en trof, schuin achter hem, Jan vol op het oog. Die viel achterover, tegen een handkar aan. Een melkkan viel om. Wat een prachtworp. Jan was niet veel meer dan een toeschouwer bij het sneeuwballengevecht geweest, maar hij was nu eenmaal aan de overkant van het Rapenburg gaan staan, bij de vijand. Dan vroeg je erom.

Tijn keek over zijn schouder, iedereen leek zich om te draaien. Aan deze kant klonken vreugdekreten op, maar daarginds holden ze op Jan toe om te zien hoe het met hem was, want uit zichzelf kwam hij niet overeind. Aris was de held van het ogenblik. Hij had de overwinning voor Pelikaanshoek bezegeld. Zo leerde je die lui uit de binnenstad een geduchte les. Ze hadden dan wel een grote mond maar gooiden uiteindelijk als een stelletje oude wijven, slappe pisboogballen die aan je voeten uiteenvielen.

Er verschenen gezichten achter de ramen. Men boog zich over de huilende Jan, er werd om de chirurgijn geroepen. Toen er naar hun kant van het water werd gewezen, draaide Aris zich ineens naar hem om en zei: 'Hoe heb je die bal zo kunnen gooien, Rembrandt? Als ik jou was zou ik maar gauw wegwezen. Je hebt Jantje Lievens geraakt.'

Rembrandt kreeg de tijd niet eens zich erover te verbazen dat Aris zijn naam wist. Zijn gezicht werd warm, hij voelde hoe tal van blikken op hem gericht werden. Hij wilde iets zeggen, maar zijn

keel zat dicht. Hoe meer hij achteruitschuifde, hoe meer jongens er naar hem keken. Gegoid werd er allang niet meer.

Riepen ze aan de overkant dat Jan halfblind was of bedacht hij dat er ter plekke bij? Het zweet brak hem uit. Ze wezen naar hem. En op het ogenblik dat hij het op een rennen zette, was het ineens zijn sneeuwbal die voor deze opschudding had gezorgd.

Zo hard kan ik helemaal niet gooien, ging het door zijn hoofd, terwijl hij de Borstelbrug over rende. Bijna gleed hij tegen de kraam van Krien, de Katwijkse visboer, aan. Pas in de donkere doorgang van de oude Blauwpoort durfde hij halt te houden om op adem te komen. Zijn hart bonkte in zijn keel alsof het nooit meer tot bedaren zou komen.

Een poos zat hij daar ineengedoken uit te hijgen, met een vieze smaak in zijn mond. De sneeuw bij de poort was al in een derrie veranderd.

Als het inderdaad zijn sneeuwbal was geweest, bedacht hij, dan zou hij in de buurt voor vol worden aangezien. Maar nee, dat gold alleen onder de jongens op straat. Hoe moest hij vader nu onder ogen komen? En de rest van de stad? Er zou naar hem worden gewezen. Hij zou nergens meer rust vinden, thuis nog het minst. Je kon nog beter ballen bij de schout naar binnen gooien of een haringkar de Rijn in kieperen dan Leidens wonderkind een haar te krenken. De stad dweept met Mooie Jantje. Sommigen namen zelfs hun hoed voor hem af. Je hoorde mensen op straat praten over Jans ijver, over zijn vlugge tekenstijl of zijn schildersoog.

Op de jaarmarkten van Leiden hingen zijn tekeningen te koop voor bedragen die anders voor een volleerd meester werden neerge-

teld. Met paard-en-wagen kwamen de atelierhouders uit Den Haag en Amsterdam. Zij wilden hem wel eens aan het werk zien. Zelf had hij ook met open mond naar Jans trefzekere tekenstijl staan kijken. Hoe die speelde met licht en schaduw, hoe hij een gezicht tevoorschijn kon toveren. Je moest wel op een tafel gaan staan om wat hij deed over de schouders van anderen heen te kunnen volgen, maar Jan zette of het niks was geblinddoekt tien verschillende soorten bomen op papier. En dat alles in een handomdraai, met hetzelfde piepende houtskool als Rembrandt thuis had.

De avond begon te vallen. Tegen een loodgrijze lucht krijsten en dansten de meeuwen. Alsof zij eropuit waren gestuurd om de dader te zoeken. Diep weggedoken zat hij nog steeds tegen het muurtje. Hij hield een hand voor zijn oog. Hij probeerde links en rechts. Alle diepte viel weg. De werklieden, de karren en honden waren nog dezelfde, maar ze leken niet meer te leven. Hemel, hoe moest Jan nog schilderen en tekenen?

Hij liep met gebogen hoofd naar huis. Daar werd hij opgewacht door zijn broers. Die hadden gehoord wat er was voorgevallen en vertelden hem dat Jan naar huis was gedragen en dat zijn oog zou worden onderzocht. Ze stonden met de handen in de zakken om hem heen.

‘Straks komt vader terug van de molen,’ zei Cornelis en Rembrandt keek naar zijn schoenen.

De buitendeur ging open. Vader werd in de voorkamer door Willem bijgepraat. Toen kwam hij binnen. Hij had geen boodschap aan Rembrandts versie van wat er gebeurd was.

‘Trek je jas weer aan, jongen. We gaan.’

Vader duwde hem ruw voor zich uit, zodat hij maar met moeite overeind bleef. Er werd geen woord gesproken. Hun schoenen knerpten in de vers gevallen sneeuw.

Geen mens op straat, de avond was gevallen. Het paarsblauw van de hemel maakte alles nog eens zo onheilspellend.

Nu had hij nog kunnen zeggen hoe het er echt aan toe was gegaan, maar hij wist het al niet meer zo zeker. En als vader hem niet geloofde, dan werd alles nog erger.

‘O ja? Waarom ben je dan weggerend? Kijk me eens aan.’ Hij hoorde het vader zo zeggen, hij voelde die harige hand alweer onder zijn kin.

Via ’t Zand en de dichtgevroren Vollersgracht bereikten ze de onbestrate doorgangen van de oude stad. Hier hielden de houten huizen zo ver voorover dat ze wel leken om te vallen, of het in elk geval de maan onmogelijk wilden maken naar binnen te gluren. Vader en zoon sloegen de hoek om naar de Pieterskerkchoorsteeg en stuurden aan op het huisje met blauw-rode glas-in-loodruitjes boven de voordeur. Onder de luifel boven de voordeur schraapten ze de sneeuw van hun schoenen.

Toen vader de klopper sloeg, deed Rembrandt bevreesd een stap naar achter.

Er verscheen een lichtje. Jans moeder deed de deur open in schort, met een geelkoperen kaarsenstandaard in haar handen.

‘Goedenavond, neemt u mij niet kwalijk. Mijn naam is Van Rijn.’ Vader nam haast nooit de hoed af, nu opeens wel. Zijn witte haren stonden alle kanten op.

‘Dit is mijn elfjarige zoon. Hij heeft, naar ik me heb laten vertel-

len, uw zoon gekwetst met een sneeuwbal. We wilden kijken hoe het met hem gaat. En ook wilde mijn zoon zijn excuses aanbieden. Nietwaar, Rembrandt?’

Die knikte.

Jans moeder met het magere gezicht en de pezige hals praatte net zo Vlaams als ze eruitzag. Ze droeg op een doordeweekse dag manchetten van smetteloos kloskant. ‘Ik zal eens binnen vragen, of uw komst wordt geapprecieerd.’ Ze draaide zich om, liep de gang in en nam het flakkerende kaarslicht mee. In het donker zag hij nog net vaders blik zwaar op hem rusten.

Even later was ze terug. Ze gebaarde dat ze verder konden komen. Binnen rook het naar boenwas en knoflook. In de hoek van de woonkamer stond een spinnewiel. Aan de witte muren hingen drie kleine schilderijen, misschien wel van Jan zelf. Het zwaarste kleuraccent in de ruimte werd gevormd door de groene gordijnen voor de beide ramen, die loodrecht tot de grond afhingen. Verder waren de vloeren en muren even scheef als thuis.

Daar lag Jan op de bank met een doek over zijn rechteroog. Jans vader, gekleed in een rode kamerjas, kwam overeind, zuchtte eens diep, maar reikte niemand de hand.

‘De chirurgijn heeft gezegd dat het oog onbeschadigd is. Jan kan gewoon weer zien en schilderen,’ vertelde hij, nadat vader Van Rijn opnieuw zijn verhaal had gedaan.

De beide mannen keken hem ineens – alsof het zo was afgesproken – indringend aan.

Hij wist wat er nu van hem verlangd werd en deed een aarzelende pas naar voren. ‘Het spijt me, Jan.’

Die tilde zijn hoofd op van de kussens en keek hem verbaasd aan, alsof hij zich niet kon voorstellen dat dit degene was die hem omver had gekregen.

‘Ik heb pijn in mijn hoofd en ik zie vlekken,’ klonk het timide. Even was het stil.

‘Ik teken en schilder ook,’ probeerde hij toen. ‘Misschien kan ik je een keer een van mijn tekeningen brengen. Misschien kunnen we samen...’

Vader greep onmiddellijk naar zijn hand. ‘Mooi, ik denk dat het belangrijkste nu wel gezegd is. Jan, we wensen jou een voorspoedig herstel. Kom mee, Rembrandt.’

In de stilte waarmee Jans moeder hen naar de deur leidde, telde de Pieterskerk zeven slagen af.

II

Al snel volgde de ene spijt de andere op. Rembrandt wenste dat hij twee ballen had gegooid. Dat andere oog had eveneens een voltreffer verdiend. Hoe oneerlijk was het dat Jan mocht doen waar hij zin in had, lekker kwasten en tekenen en er nog voor beloond worden ook. Vader Lievens, de hoedenmaker, had zijn zoon een gloednieuwe hoed gegeven, met een veer! Natuurlijk, sinds hij op de Latijnse school zat droeg Rembrandt ook een hoed, maar dat was een afdankertje zonder veer van zijn broer Cornelis, met drie mottengaten erin, en bovendien had de kat erop gepiest. Om zijn drollenvanger werd zelfs openlijk gegniffeld, al had hij geen idee wat daar mis mee was. Misschien lag het aan de kousenbanden,

die moeder eigenhandig had geknipt. Of was alles raar aan hem, omdat hij nou eenmaal de kleinste van het stel was?

Het idee dat je geen psalmen meer uit het hoofd zou hoeven leren of Vergilius vertalen, maar een eigen leermeester had, die je alles kon vertellen over kleuren en techniek. Die je aanmoedigde met meer en beter voor de dag te komen. Dat ging zijn pet te boven. Hij hoefde geen voorkeursbehandeling, om complimentjes zat hij niet verlegen. Maar iets minder overhoringen en vrijgesteld worden van sjouwen in de molen, zodat zijn rug gespaard bleef en hij nog vingers over had om te kunnen tekenen, dat moest geweldig zijn.

Een week later zag hij Jan terug. De koolmezen floten, na weken van somber weer scheen eindelijk de zon en had de wereld haar kleuren hervonden. Jan was vrolijk aan het schaatsen, van een ooglap was geen sprake meer, hij leek zelfs prima te kunnen zien. In het voorbijgaan merkte hij Rembrandt zowaar even op. Hij zwaaide. Of was dat louter om in balans te blijven en te voorkomen dat hij tegen het ijs ging?

Op een dag was Jan naar Amsterdam vertrokken. Hij ging in de leer bij de beroemde meester Lastman, die tot in Italië furore had gemaakt. Rembrandt had er vrede mee als hij hem nooit meer terug zou zien.

Tekeningen maken – het liefst op de veemarkt of langs de haven – kon hij zelf ook. De mooiste exemplaren bewaarde hij, gekreukeld en wel, thuis in een doos, maar bij gebrek aan schutbladen liep de houtskool uit. Prachtige tekeningen met vegen erop verscheurde hij soms alsnog.

Hij moest het stellen met één enkele bewonderaar: zijn moeder.

Als Rembrandt vroeg of hij ook een leermeester mocht, keek ze met een zucht op van haar borduurwerk en mompelde dat ze het er met vader over zou hebben.

‘Wanneer dan?’

‘Als de tijd er rijp voor is.’

Met hangende schouders maakte hij elke ochtend – een stapeltje boeken onder de arm – de wandeling naar de Latijnse school in de Lokhorststeeg, totdat ook zijn ouders begonnen in te zien dat studie geen perspectief bood. Hij schreef schriften vol en gaf naar beste kunnen antwoord op iedere vraag. Hij overtrad geen regels en meed conflicten met andere jongens, maar evenmin gaf hij blijk van scherpzinnigheid of bovenmatige belangstelling voor vraagstukken van wiskundige of logische aard. Bij de Bijbelverhalen ging hij zo op in de stroom van bloedstollende beelden die hem voorgetoverd werden dat hij na afloop geen enkele vraag kon beantwoorden. Hij fronste zijn voorhoofd en kreeg een kleur.

Willem, drie jaar ouder en de jongste van zijn vier broers, verzuchtte dat Rembrandt best blijer mocht kijken met zo’n luizenleventje. Er ging geen dag voorbij of hij liet zich wel een keer ontvallen dat papa en mama kromlagen voor Rembrandts schoolgeld. Een keer werden die zelfs bij rector Lettingius op het matje geroepen. Wat er was besproken, kreeg Rembrandt niet te horen. De soep was lauw en smaakte zouteloos die middag.

Twaalf worden was een verademing. Vanaf nu was het zijn zusje Liesbeth die ’s ochtends de po moest legen in de Rijn. Net goed. Maar de echte reden om zijn tong naar haar uit te steken was dat

hij mocht gaan zitten na het amen, zodra vader en moeder voorafgaande aan de maaltijd in gebed verzonken waren. Zij was nu nog de enige die de broodpap staande naar binnen moest werken.

Dat hij op zijn beurt Willems taak kreeg toebedeeld deerde hem allerminst. Wat was er mooier dan om 's avonds met vader op pad te gaan en op alle straathoeken van het Pelikaankwartier de kaarsen aan te steken. Liever in lantaarns klauteren dan zakken meel verslepen. Sinds er eentje was opengescheurd toen die vanaf de galerij naar beneden werd gegooid, moest elke zak afzonderlijk langs de steile trap naar beneden worden gezeuld. Pas toen vader de ladder voor de lantaarns niet meer kon dragen en Rembrandt feitelijk al het werk alleen deed, kreeg hij er de smoor over in.

Rembrandt maakte ook benarde momenten mee, zoals de jaarlijkse controle op brandpreventie door de schepenen. Had vader als bonnemeester wel vier ladders van elk dertig treden achter in de molen klaarstaan voor inzet? Had hij voor twintig leren emmers gezorgd en voor twintig toortsen? Dan keken ze ook meteen maar of de straten schoon waren en de hoeken goed verlicht? En werden de maaltijden voor de zwerfkinderen verzorgd?

Op de zure vraag van Willem – die van alle daken riep dat hij het tot beste pasteibakker van Leiden ging schoppen – wat er eigenlijk van hem moest worden als hij met zoveel tegenzin een boek opensloeg, reageerde hij niet meer. Hij ging Willems schimpscheuten uit de weg door zo lang mogelijk buiten te spelen. Het was al laat in de zomer, de bladeren kregen hun roestige kleur, de zwaluwen waren vertrokken. De tijd van de kastanjevechten was aanbroken. Hij hilde niet meer als hij er een tegen zijn hoofd kreeg.